

SOVYETLER BİRLİĞİ'NDE KÂŞGARLI MAHMUT'UN DİVANINI KONU ALAN ARAŞTIRMALAR*

A.N. KONONOV

Leningrad

Kâşgarlı Mahmut'un eserinin keşfedilmesi ve yayımlanması Türkoloji tarihinde yeni bir devir açan olağanüstü bir olaydı¹.

Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğünün Kilisli Rifat tarafından yayımlanması (İstanbul 1915-1917) Rus Türkologlarının dikkatini çekmiştir. Bu eseri araştıran ilk Rus ilim adamı V. V. Bartold (1869-1930) olmuştur. SSCB İlimler Akademisi Arşivinin Leningrad Kolunda Bartold'un el yazısıyla yazılmış *Obzor Soderjaniya Slovara Mahmuda Kaşgarskogo i Vipiski k Nemu* (Kâşgarlı Mahmut'un Sözlüğünün Özeti ve Ondan Parçalar) başlığını taşıyan bir defter bulunmaktadır. (fon no.: 68, müfredat defteri I, no.: 181). Başlık galiba arşiv memuru tarafından yazılmış olmalıdır. V.V. Bartold Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğünden alınmış malzemeyi Türk tarihi araştırmalarında geniş ölçüde kullanmıştır. Özellikle 1926'da İstanbul Üniversitesinde verdiği meşhur on iki konferansta² ve 1926-1927 yılında Taşkent'te verdiği *Türk Moğol Halkları Tarihi* konferanslarında³ Kâşgarlı Mahmut'un malzemesinden geniş ölçüde yararlanmıştı.

Rus Türkolog-filologları da Türk dilleri tarihi için bu anıtın önemini ne kadar yüksek olduğunu takdir etmişlerdir.

Kâşgarlı Mahmut'un eserinin araştırılmasına ilk başlayan Rus bilgini S.E. Malov (1880-1957) olmuştur. *Obraztsı Drevnotyurskoy Pismennosti s Predisloviyem i Slovarem* (Önsöz ve Sözlükle Eski Türk Edebiyatı Anıtlarının Örnekleri, Taşkent 1926) adlı kitabı okumunda Kâşgarlı Mahmut'un Divan'ından alınmış birkaç şiirle bunların Rusça çevirilerini yayımlanmıştır. Daha sonra *Pamyatniki Drevnotyurskoy Pismennosti* (Eski Türk Edebiyatı Anıtları) (1951) adlı meşhur eserinde de S. E. Malov, Kâşgarlı Mahmut'un sözlüğüne geniş yer vermiştir (305-315 sayfalar).

Rusya'da Divan'ın araştırılmasının tarihi için şu olay önemlidir: 1926 yılında S.E. Malov, K.K. Yudahin ve E.A. Şmidt (iki Türkologla bir Arabiyatçı) Divan'ın esası üzerinde Eski Türk dilleri sözlüğü meydana getirmek için çalışmaya başlamışlardır. S.E. Malov şunu yazmıştır: *Profesör C. Brockelman'in buna benzer bir sözlüğünün yakında çıkacağı vaat edildiği için bu ortak eserimizin yayımlanması ertelenmiştir*⁴. Sözlük fişleri S.E. Malov'da kalmıştır⁵. Herhalde S.E. Malov bu fişleri sözlük için idaresi

* *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı*, 1978, s. 181-190

¹ Bu eserin keşfedilmesi, Türkiye'de ve Avrupa'da yayımlanması ve araştırılması üzerine daha ayrıntılı bilgi için bkz. M. ŞAKİR ÜLKÜTAŞIR: *Büyük Türk dilcisi Kâşgarlı Mahmut*, 2. baskı Ankara 1972.

² V.V. BARTOLD: *Soçineniya*, cilt V, Moskova 1968, s. 19-192.

³ Aynı eser, s. 195-229.

⁴ S.E. MALOV: *İbn-Muhanna o Turetskom Yazıke* (Zapiski Kollegii Vostokovedov, Leningrad 1928, cilt III, s. 247).

⁵ Bkz. *Tyurkologičeskaya İssledovaniya, Sbornik Statey, Posvyaşçenny 80-letiyu Akademika K.K. Yudahina*, Frunze 1970, s. 5.

altında hazırlanan ve sonra Eski Türk Dilleri Sözlüğü⁶ yapılırken kullanılan malzemenin kartoteğine koymuştur.

Eski Türk Dilleri Sözlüğü'nün (Leningrad, 1969, s. VII) yazarları, eserin kaynakları bölümünde ilk olarak Kaşgarlı Mahmut'un Divanı'nı anmışlardır.

Profesör Çobanzade Bakû'da toplanan Birinci Türkoloji Kongresi'nde verdiği *O Blizkom Rodstve Tyurskih Nareçiy* (Türk Lehçelerinin Yakın Akralığı Üzerine) adlı tebliğde kullanmış olduğu temel dayanakları Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ından almıştır⁷.

Tanınmış Sovyet Arabiyatçılarından, Azerbaycan Devlet Üniversitesi Doğu Fakültesi profesörlerinden, Kazan Üniversitesi mezunu ve Filistin Arabı P. K. Juze (1871-1942) Divan üzerinde titiz çalışmalarda bulunmuştur⁸.

1927'de Tatar bilgilerinden Cemil Validov, küçük bir yazıda Divan ve onun yazarı üzerine bazı bilgiler vermiştir⁹.

1927-1928 yıllarında tanınmış Özbek filologlarından A. Fitrat Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ından Özbekçeye çevirdiği şiirleri ve atasözlerini fonetik ve gramer notları ile birlikte okuma kitabında yayımlamıştır¹⁰.

A.E. Krımskiy bibliyografya kılavuzunda Divan'a gerekli olan yeri vermiştir¹¹ V.I. Belyaev Divan ve yazarına ait bazı bibliyografya bilgileri vermiştir¹².

30'lu yılların ortalarında SSCB İlimler Akademisi Azerbaycan kolu Kaşgarlı Mahmut'un Divanı'nı Azerî diline çevirmek için H. S. Hocaev başta olmak üzere bir heyet kurmuştur¹³. 1939'da çeviri tamamlanmış ve aynı yılda S. E. Malov ile A. N. Kononov tarafından tahrir edilmiştir.

60'lı yıllarda Azerbaycanca çevirinin düzeltilmesi ve Rusça karşılıkların da konulması için çalışmalara devam edilmiştir. Bu işi tanınmış Azerbaycan filologlarından A. Demircizade, A. Cafar, C. Efendief yapmışlardır (eser baskıya verilmiştir).

Sovyet tarihçileri (yukarıya bkz. V.V. Bartold) Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ının çeşitli Türk kabilelerine ait bilgilerinden defalarca yararlanmışlardır. I.N. Lemanov Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ından Oğuzlara ve Türkmenlere ait bilgileri çevirmiştir¹⁴.

S.P. Tolstov'un *Goroda Guzov* (Oğuzların Şehirleri) (*Sov'yetskaya Etnografya*, 1947, No. 3, 55-102) adlı büyük yazısı için esas kaynak Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ı olmuştur¹⁵.

⁶ *Drevnyurkskiy Slovar*, Leningrad 1969, s. IV.

⁷ *Perviy Vsesoyuznyy Tyurkologičeskiy Syezd*, 26 fevrala – 5 marta (1926), Bakı 1926, s. 96-102.

⁸ P.K. JUZE: *Thesaurus Linguarum Turcorum* (İzvestiya Vostoçnogo Fakulteta Azerbaydjanskogo Gosudarstvennogo Universiteteta im. V. İ. Lenina, Vostokovedeniye, I, Bakı 1926, s. 74-4; II 192 s. 27-35).

⁹ Dj. VALİDOV: *Oslovare Turetskih Yazıkov Mahmuda Kaşkarskogo*, *Vestnik Nauçnogo Obşçestva Tatarovedeniya*, Kazan, 1927, No. 7, s. 107-112).

¹⁰ A. FİTRAT: *Obraztsı Drevnotyurkskoy Literaturı*, Taşkent 1927 – Tanıtması: S. E. MALOV, *Zapiski Kolegii Vostokevedov*, Leningrad 1928, cilt III, s. 213-217); A. Fitrat *Obraztsı Uzbeçskoy Literaturı*, vip. I, Samarkand-Taşkent, 1928 (Na Uzbeçskom Yazıke).

¹¹ A. E. KR. MSKİY: *Tuyrki, ih Movi ta Literaturı* I, Kiev 1930, s. 192-193.

¹² *Materialı po İstorii Turkmen i Turkmenii*, cilt I, Moskva-Leningrad 1939, s. 31-37.

¹³ Daha ayrıntılı olarak bkz.: HALİD-ŞAİD HODJAEV: "*Divanı Lugati Tyurk*" *Mahmuda Kaşkarskogo*, Trudi Azerbaydjanskogo Filiala AN SSSRA, Bakı 1936, No. 31. *Seriya Lingvişticeskaya*, s. 105-112.

¹⁴ *Materialı po İstorii Turkmen i Turkmenii*, cilt I, s. 309-313.

¹⁵ S.K. İbragimov, V.S. Hrakovskiy: Mahmud Kaşgari o Rasselenii Plemen na Territorii Kazahstana, *Vestnik Akademi Nauk Kazahskoy SSR*, Alma-Ata, 1958, No. 11, s. 93-98. 0

Divan'ın verdiği bilgilerden bazıları Türk kabilelerinin yerleşmesi üzerine hemen hemen tek kaynaktır¹⁶.

Kaşgarlı Mahmut ve Divan'ı Sovyet Türkologlarının dikkatini daima çekmektedir. Birçok araştırmada, özellikle Divan'daki malzemenin çeşitli yönleriyle ilgili olarak Kaşgarlı Mahmut'un eserinin toplu değerlendirilmesi yapılmıştır¹⁷.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ının rahmetli Besim Atalay tarafından yapılan ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan çevirisi Türkologların eline düşünceleri bakımından derin, malzemesi bakımından ise önemli bir eser vererek Türkolojinin gelişmesine büyük katkılar sağlamıştır.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ının Türk dilinin tarihi ile ilgili olarak yapılan ilk araştırması S. Ahallı'nın *Slovar Mahmuda Kaşkaskogo i Turkmenskiy Yazık* (Kaşgarlı Mahmut'un Sözlüğü ve Türkmen dili) (Aşhabat 1958, 207 s. - Türkmençe adlı eserdir).

40'lı yılların başında Özbek bilginlerinden Salih Mutallinov Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ını Özbekçeye çevirmek için incelemeye başlamıştır. Divan'ın Özbekçe çevirisi başarıyla tamamlanmış ve dört ciltte yayımlanmıştır¹⁸. Bu eserin endeksine şunlar eklenmiştir: özel adlar endeksi (387-391. s.); Halk, kavim, kabile adları (391-397. s.); şehir ve köy adları (397-401. s.); Deniz, göl, ırmak ve suların adları (404-405. s.); Gezegen, yıldız ve mevsim adları (405. s.); K. Mahmudov'un yaptığı Özbekçe ve Rusça gramer endeksi (406-476. s.); G.A. Abdurrahmanov ile Ş.Ş. Şukurov'un yazdıkları *Grammatičeskiy Oçerk Starotyurkskogo Yazıka XI. Veka* ("XI. Yüzyıl Eski Türk Dilinin Gramer Taslağı") (479-524. s.-Rusça-) ilâvede atasözlerinin Özbekçe çevirisi de vardır.

¹⁷ S. M. MUTALİBOV: *O Slovar Mahmuda Kaşkarskogo "Divan-i-lugat-i turk"*, İzvestii Akademii Nauk Uzbekskoy SSR, 1947, No. 4, s. 25-30; Aynı yazar: *Filolog XVI v. Mahmud Kaşkarskiy i Yego Proizvedeniye "Divan-i-lugat-i turk"*, Materialı I Vsesoyuznoy Konferentsii Vostokovedov v g. Taşkente, 4-11 iyunya, 1957 g. Taşkent, 1958, s. 884-982; Aynı yazar: *Mahmud Kaşkarskiy (Sbornik)Voprosı Metodov İzuçeniya İstorii Tyurkskih Yazıkov*, Aşhabad 1961, s. 109-112; Aynı yazar: *"Divanu-lugat-it turk" Mahmuda Kaşkarskogo* (Perevod, Komentarii, İssledovanie), (Doktora tezi özeti Taşkent 1967, 75 s.); H. HASANOV: *Mahmud Kaşgari. Jizni Geografiçeskoje Nasledie*, Taşkent 1963, 83 s. (Özbekçedir); M. N. TOMANOV: *Mahmud Kaşgari, Sbornik "Velikie Uçenie Sredney Azii i Kazahstana IX-XIX vv.*, Alma-Ata 1964, s. 153-166 (Kazakçadır); A. Kurişanov: *İz İstorii İssledovaniya Soçineniya Mahmuda Kaşkarskogo (Trudı İnstitutu Yazıkoznania AN Kaz. SSR, cilt III, Alma-Ata 1963, s. 182-189)* (Kazakçadır); A.I. Kurişanov: *İz İstorii İssledovaniya Soçineniya Mahmuda Kaşgarskogo, Trudı İnstitutu Yazıkoznaniya AN Kaz. SSR. Seriya Obşçestvennaya*, 1972, No. 1, s. 79-81- Kazakçadır); G.G. Musabayev: *Nekotoriye Svedeniya o Jizni Mahmuda Kaşgari, Sbornik "İssledovaniya po Tyurkologii"*, Alma-Ata 1969, s. 48-62; E. İ. Fazılov: *Oguzkiye Yazıki v Trudah Vostoçnih Filologov XI-XVIII vv.*, *Sovetskaya Tyurkologiya* 1971, No. 4, s. 83-97; Aynı yazar: *Mahmud Kaşgari i yego "Divan"*, *Özbek Tili va Adabiyatı*, Taşkent 1971, No. 5, 34-39 -Özbekçedir; Aynı yazar: *Znamenitiye Vostoçniye Filologi: Mahmud Kaşgari, Abu Hayyan, Djamal-ad-din Turki*, Taşkent 1971, 80 s; A. N. Kononov: *Mahmud Kaşgarskiy i yego "Slovar Tyurkskih Yazıkov"*, *Sbornik "Filologiya i İstoriya Stran Zarubejnoj Azii i Afriki"*, Tezisi, Leningrad 1965, s. 25-27; Aynı yazar: *Mahmud Kaşgarskiy i yego "Divanu lugat it-turk"*, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1971, No. 1, s. 3-17; Bu yazının Özbekçe çevirisi: *Özbek Tili va Adabiyatı*, 1972, No. 1 ve 2'de yayımlanmıştır; E.İ. Fazılov, N. Rasulova: *Yazıkoznaniye v Uzbekistane za Poslednie Godı, Sovetskaya Tyurkologiya*, 1971, No. 1, s. 82-89; Yu. Z. Şirvani: *Mahmud Kaşgarskiy i yego "Divanu lugat at-turk"*, *Şark Hakikatı*, Taşkent 1947, No. 3, (35) -Özbekçedir.

¹⁸ Mahmud Kaşgariy: *Türkiy Sözlär Devani (Devanü lügat it-türk)*, *Tarciman ve naşgra tayarlavçi S.M. Mutalibov*, Taşkent, cilt II 1961, cilt III 1963, cilt IV (indeks) 1967 (İndekste açıklamalar Özbekçe ve Rusça verilmiştir); Aynı yazar: *"Devanü Lügatit Türk" va Uning Tarcimasi, Özbek Tili va Adabiyatı*, 1971, No. 5, s. 40-44.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ının Besim Atalay ve S. Mutallibov tarafından yapılan çevirileri Türkologlara bu büyük anıtın fonetik, gramer ve leksikoloji yönlerinden incelenmesine sağlam malzeme vererek Türk dilleri tarihinin derinlemesine araştırılması için sağlam bir esas teşkil etmiştir¹⁹

Türk dillerinin tasnifi yıllarca Türkolojinin en aktüel sorunlarından biri olmuştur. Bu durum şimdi de böyledir²⁰.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ındaki malzeme Türk dillerinin tasnifi için çok dikkate değerdir.

A.N. Samoyloviç *Nekotorie Dopolnenie k Klassifikatsii Tyurkiskih Yazıkıov* (Türk Dilleri Tasnifine Bazı Eklemeler, Petrograd 1922, 7. s.) adlı tanınmış eserinde tezlerini ispat etmek için Kaşgarlı Mahmut'un malzemesinden yararlanmıştı.

Türk dilleri tasnifinin Divan'daki esasları ile prensiplerini ele alan en yeni eserler arasında notta gösterilen yazılar da anılmalıdır²¹.

¹⁹ E.R. TENİŞEV: *Ukazatel Grammatičeskij Form k "Divanu Tyurkiskih Yazıkıov"* *Mahmuda Kaşgarskogo* (Trudi İnstituta Yazıkoznaniya AN Kaz. SSR, cilt III, Alma-Ata 1963, s. 190-212); T. A. Borovkova: *O Fonetičeskoy Terminologii v Slovarje Mahmuda Kaşgarskogo*, İzvestiya Akademii nauk SSSR. Otdelenie Literatun i Yazıkı, 1966, No. 6, s. 528-531; Aynı yazar: O gubnih soglasnih v "Divanu lügat it-türk", *Tyurkologičeskij Sbornik*, Moskva 1966, s. 24-27; Aynı yazar: *Grammatičeskij Oçerk Yazıkı "Divanu lügat it-türk"* (Filoloji ilmi doktorluğu payesi için hazırlanan tezin özeti), Leningrad 1966; 15 s.; Aynı yazar: *K Voprosu o Dolgote Glasnih v Yazıke "Divanu lügat it-türk" Mahmuda Kaşgari* (Tyurkologičeskaya Konferentsiya v Leningrade 7-10 iyunya 1967. Tezısı dokladov. Leningrad 1967, s. 12-13); U.N. Valiyev: "Devânü lügatit türk" da -çi/çı affiksining at yasaşına dair, *Özbek Tili Va Adabiyati*, 1964, No. 3, s. 74-76; İ. D. Veliyev: *Formı Vrajeniya Proşedsęgo Vremeni v "Divanu lügat it-türk" Mahmuda Kaşgari*, Uçenie zapiski Azerbaydjanskogo gos. universiteta imeni S. MAHMUT KAŞGARİİrova, *Seriya obşçestvennih nauk*, 1968, No. 5; H.G. Nigmatov: *Morfologiya Tyurkского Glogola po Materialam Slovarya Mahmuda Kaşgarskogo* (Filoloji ilmi doktorluğu payesi için hazırlanan tezin özeti, Leningrad 1970, 24 s.); Aynı yazar: Otmennoe Osnovoobrazovanie Tyurkского Glogola v XI Veke, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1971, No. 3, s. 33-42; Aynı yazar: Oproşşenie v Tyurkiskih Glagolnih Kornyah po Materialam Slovarya Mahmuda Kaşgarskogo, *Filologiya i İstoriya Stran Zarubejnoy Azii i Afriki*. Tezısı. Leningrad 1967, s. 27-29; Aynı yazar: Felda Mayl Va Zaman Kategoriyalarinig Münasabati, *Özbek Tili va Adabiyati*, 1971, No. 1, s. 31-34; Aynı yazar: Fel, Nning Forma va Kategoriyalari, *Özbek Tili ve Adabiyati*, 1972, No. 1, s. 39-46.

Kâşgarlı Mahmud'un divanında verilen söz malzemesi E.V. Sevortyan, N.A. Baskakov, A.M. Şçerbak'ın eserlerinde geniş ölçüde kullanılmıştır. Şunları örnek olarak gösterebiliriz: E. V. Sevortyan: *Affiksi Glagoloobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yazıke*, Moskva 1962, (bk. mes. s. 85-88; 124-130); Aynı yazar: *Affiksi İmenogo Slovoobrazovaniya v Azerbaydjanskom Yazıke*, Moskva 1966.; N.A. Baskakov: Prıçastie na =dı/tı v *Tyurkiskih Yazıkah* (Trudi Moskovskogo İnstituta Vostokovedeniya, 1951, vih. 6, s. 205-217); Aynı yazar: *Vvedenies v İzüçenie Tyurkiskih Yazıkıov*, Moskva 1969; A.M. Şçerbak: *Grammatičeskij Oçerk Yazıkı Tyurkiskih Tekstov. X-XIII vv. iz Vostoçnogo Turkestana*, Moskva-Leningrad 1961.

²⁰ Daha ayrıntılı olarak bkz.: A. DİLÂÇAR: *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 40-70.

²¹ H. Nematov: XI Asrdagi Türkiy Tillarning MAHMUT Kaşgarişgariy Tamanidan Kilingan Tasnifi, *Özbek Tili va Adabiyâtı*, 1969, No. 4, s. 51-55; Aynı yazar: Mahmut Kaşgarskiy o Tyurkiskih Dialektah XI v. ("SSCB diyalektoloji uzmanlarının VI. bölgesel toplantısı, tezler, Taşkent 1970, H. G. Nematov'un tezinde -el yazması halindedir- Kâşgarlı Mahmud'un Divanına göre Türk dillerinin tasnifine özel bir bölüm ayrılmıştır. 30-35. s. Ler. ; A. İŞAEV: "Devânü lügatit türk" va Özbek Şevalari, *Özbek Tili va Adabiyati*, 1971, No. 5, s. 63-67; F. Abdullaev: "Devânü lügatit türk" asarida Oguz Komponentining Urmi Masalasi, *Özbek Tili va Adabiyati*,

Türk dillerinin tasnifi konusu doğrudan doğruya diğer önemli konulardan biri olan Türk halklarının kabile ve dil bakımlarından tasnifine bağlıdır. Bunlara ait ilk bilgiler Kaşgarlı Mahmut tarafından verilmiştir²².

Divan'ın incelenmesinde en önemli sorunlardan biri de eskiden olduğu gibi Kaşgarlı Mahmut'un metodunun itinalı bir biçimde araştırılmasıdır.

Kaşgarlı Mahmut dil değişmesinin dile ait olan ve olmayan faktörlerini açık bir surette ayırıyordu. Özellikle Türk dilleri üzerinde Türk olmayan komşu dillerin yaptığı tesire dikkat etmiştir.

Bazı Türk dillerinin olaylarını karşılaştıran Kaşgarlı Mahmut fonetik, gramer ve sözlük alanlarında genel ve ayrı noktaları itinalı bir biçimde kaydetmektedir. Bu, bazı Türkologlara Kaşgarlı Mahmut'u karşılaştırmalı dilbilgisinin kurucusu saymak imkânını vermiştir²³.

Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ındaki sözcüklerin incelenmesi büyük sonuçlar verebilir. Ancak bu pek önemli iş daha başlangıç döneminde²⁴

olan Kaşgarlı Mahmut'un Türk kabileleri ve halklarına ait her türlü bilgilerin bir hazinesi olan Divan'ında Türk folkloruna, yani halk şiirine ait ilgi çekici malzeme de vardır²⁵.

Bütün uzmanların fikrine göre Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ında tarihî coğrafya bakımından önemli bilgiler vardır. "Yazarın verdiği bilgiler genellikle güvenmeğe değer, Orta Asya'da yeni arkeoloji buluntuları ve bunları sık sık teyit etmektedir"²⁶

Divan' eklenen sözde "yuvarlak dünya haritası"nın işleyen Rus araştırmacısı İ.İ. Umnyakov olmuştur. O bu orijinal coğrafya anıtının bazı ayrıntılarını açıklayabilmiştir²⁷.

1971, No. 5, s. 51-56.; A. Aliev: "Devanü lugatit türk" Dagi Ayrim Affikslarning Namangan Gruppa Şevalarida Kullanişi, *Özbek Tili va Adabiyati*, 1971, No. 5, s. 6,08-70).

²² V.V. Bartold: *Soçineniya*, cilt V, s. 205-206; S. K. İbrahimov, V. S. Hrakovskiy: Mahmud Kaşgarskiy o Rasselenii Plemen na Territorii Kazahstana XI Veka, *Vestnik*, Akademii nauk Kazahskoy SSR, 1958, No. 11, s. 93-98; Aynı yazarlar: Materiali iz İstorii Obrazovaniya Kazahskogo Yazıka, İzvestiya Akademii nauk Kazahskoy, SSR. *Seriya İstorii*, 1959, No. 2, s. 94-100.

²³ A. Djafar: İz İstorii Primeneniya Sravnitelno-İstoriceskogo Metoda k İzüçeniyyu Tyurkskih Yazıkov, *Materiali I-Y Nauçnoy Konferentsii Vostokovedov*, Taşkent 1958, s. 856-862; A.M. Demlr-Çizade: Sravnitelnyy Metod Lingvista XI Veka Mahmuda Kaşgarskogo, İzvestiya Akademii Nauk Azerb. SSR. *Seriya Obşçestvennih Nauk*, 1964, No. 4, s. 45-55; ayrıca bk.: *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1972, No. 1, s. 31-42; H.G. Nigmatov: Mahmud Kaşgarskiy o Vzaimovliyaniı Tyurkskih i İranskikh Yazıkov, *Sbornik İranskaya Filologiya*, Moskova 1969, s. 101-104.

²⁴ G.A. Bayramov: Frazzeologiceskieedinitı Tyurkskih Yazıkov v Slovarı Mahmuda Kaşgarskogo "Divan Lugat At-Türk", Uçenie zapiski Azerbaydjanskogo gos. universiteta im. S. MAHMUT KAŞGARIrova", *Seriya Yazıka i Literaturi*, 1966, No. 3, s. 3-12; S. İbrahimov, M. Asamuddinova: XI Asrdagi Türkiy Tillarda Kasb-Hünar Atamaları va Ularning "Divanü Lugatit Türk"da Aks Etişi, *Özbek Tili va Adabiyati*, 1971, No. 5, s. 57-62; M. Buronov: Çarçavaçilik Leksikasidan, *Özbek Tili va Adabiyati*, 1971, No. 5, s. 70-81; İ. Kuçkartaev: O Glagolah Reçi v "Divanu Lugatit Türk" Mahmuda Kaşgari *Sbornik Voprosı Uzbekskey i russkoy Filologii*, *Taşkentkiy gos. universitet im. V. İ. Lenina*, Taşkent 1971, vıp 412, s. 3-15.

²⁵ Divan'dan alınan şiirlerin metin, transkripsyon ve çevirileri için bk.: İ. V. STEBLAVA, *Razvitie Tyurkskih Poetiçeskih Form v XI Veke*, Moskova 1971, s. III-270; Aynı yazar: Sinkopirovanie Slov v Poetiçeskih Tekstah "Divan Lügat At-Türk" Mahmuda Al-Kaşgari, *Tyurkologiceskiy Sbornik 1971*, Moskova 1972, s. 206-212; H. Korogh, Alp Tonga i Afrasiab po Yusufu Balasaguni, Mahmudu Kaşgari i Drugii Avtoram, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1970, No. 4, s. 108-115.

²⁶ İ. YU. Kračkovskiy, *İazbrannie Soçineniya*, Moskva-Leningrad 1957, cilt IV, s. 268.

Son yıllarda Özbek coğrafyacılarından Hamidulla Hassanov ve başka Sovyet bilginleri de Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ındaki coğrafya malzemesini başarıyla araştırmaktadırlar²⁸.

Bu olağanüstü eserin 900. yıldönümü dolayısıyla yapılan Sovyetler Birliği Türkoloji konferansı Divan'a gösterilen derin ve etraflı ilgiye bir kanıttır. 1971 yılının 7-9 Ekim günleri arasında Fergana şehrinde (Özbekistan) yapılan bu konferansa Sovyetler Birliğinin birçok şehirlerinden gelen 105 bilgin katılmıştır²⁹.

Gerçek Sovyetler Birliği'nde gerekse diğer ülkelerde Divan'ın araştırılması alanında oldukça büyük çalışmalar yapılmıştır. Böyle olmakla birlikte daha yapılacak çok şey vardır.

K. M'un Divan'ının araştırılması alanında Sovyet Türkologlarını bekleyen birinci derecedeki ödevlerden biri de Divan'ı Rusçaya çevirmektir. Bu görev başarıyla yapılmaktadır. Özbek filologlarından profesör Alibek Rustamov anıtın yapılmaktadır. Özbek filologlarından profesör Alibek Rustamov anıtın Rusça çevirisini bitirmiştir. Çeviri Divan'ın İstanbul'da Millet Kütüphanesi'nde bulunan elyazmasının mikrofilmine dayanmaktadır. Çünkü Türkologlara Kaşgarlı Mahmut'un Divan'ını basılmış şekilde ilk olarak veren Kilisli Rifat'ın yayınında bazı yanlışlar vardır³⁰. A. Rustamov'un çevirisinin önümüzdeki 2-3 yıl içinde yayımlanacağı umulur³¹.

²⁷ İ.İ. Umnyakov, Samaya Straya Turetskaya Karta Mira XI v. *Trudi Samarkandskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo İnstituta İmeni A. M. Gor'kogo*, I, vıp, I, Samarkand 1940, s. 103-132; İ. İ. Umnyakov'un yazısı üzerine bir tenkit S. L. VOLİN tarafından yazılmıştır: *İzvestiya Vsesoyuznogo Geografičeskogo Obşçestva*, 1941, cilt 73, vıp. 3, s. 485-487.

²⁸ H. Hasanov: Sredneaziatskiy Filolog-Geograf XI veka *İzvestiya Uzbekistanskogo Filiala Vsesoyuznogo Geografičeskogo Obşçestva*, 1960, cilt V, s. 91-100; Aynı yazar: Tsenniy İstočnik po Toponimike Sredney i Tsentralnoy Azii, *Sbornik Toponimika Vostoka*, Moskva 1962, s. 31-36; Aynı yazar: Mahmud Kaşgari, *Cizni Geografičeskoe Nasledie*, Taşkent 1963, 83 s. (Özbekçedir); Aynı yazar: Nerassifrovannaya Nadpis na Karte Mahmuda Kaşgarskogo, *İzvestiya Akademii Nauk SSSR. Seriya Geografičeskaya* 1964, No. 6, s. 107-108; Aynı yazar: *Geografičeskoe Nasledie Uçenih Sredney Azii*, Doktora tezi özeti, Taşkent 1967, s. 47; S. Umurzakov: *Oçerki po İstorii Geografičeskikh İssledovaniy Kirgizii*, Frunze 1959; M.M. Haçatryan: Karta mira, pripisivaemaya al-Kaşgari, *Vestnik Erevanskogo Universiteta*, ON, 1968, No. 1, s. 193-200 (Ermenicedir).

²⁹ Daha ayrıntılı olarak bk.: *Özbek Tili va Adabiyati*, 1972, No. 1, s. 98-101. (Kongrede verilen en önemli bildirimler *Sovetskaya Tyurkologiya* 1972, No. 1'de yayınlanmıştır).

³⁰ T.A. BOROVKOVA: Otnositelno Pervogo İzdaniya Slovarya Mahmuda Kaşgarskogo, *Narođi Azii i Afriki*, 1964, No. 5, s. 133-135.

³¹ A. RUSTAMOV: O Perevode "Divanu lugat it-turk" Mahmuda Kaşgari na Russkiy Yazık, *Sovetskaya Tyurkologiya*, 1972, No. 1, s. 129-139.